

Araştırma Makalesi • Research Article

Zayenda Cıvaki di Lorîyên Kurdî da

Kürtçe Ninnilerde Toplumsal Cinsiyet

Gender in Kurdish Lullabies

İlyas Suvağci ^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, 30000, Hakkari/TÜRKİYE
ORCID:0000-0001-6409-1229

AGAHİYÊN GOTARÊ

Rabirdiya Gotarê:

Dîroka serlêdanê: 1 Çirîya Paşî 2021
Dîroka sererastkirinê :10 Gulan 2021
Dîroka pejirandinê: 16 Gulan 2021

Peyvên Sereke:

Lorî,
Lorîyên Kurdî,
Folklorê Jinê,
Folklorê Kurdî,
Zayenda Cıvaki.

MAKALE BİLGİSİ

MAKALE GEÇMİŞİ:

Başvuru tarihi: 1 Kasım 2020
Düzeltilme tarihi: 10 Mayıs 2021
Kabul tarihi: 16 Mayıs 2021

Anahtar Kelimeler:

Ninni,
Kürtçe Ninni,
Kadın Folkloru,
Kürt Folkloru,
Toplumsal Cinsiyet.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: November 1, 2020
Received in revised form: May 10, 2021
Accepted: May 16, 2021

Keywords:

Lullaby,
Kurdish Lullaby,
Women's Folklore,
Kurdish Folklore,
Gender.

KURTE

Di folklorê Kurdî da lêkolînên li ser têkilîya folklor û jinê zêde dibin. Lê ew bêhtir li ser temsîlyeta jinê disekin. Jin wekî zayenda seretayî tê romantîzekirin. Yek ji cureya herî kêm lêkolîn li ser hatîne kirin lorî ne. Lewma me xwest bala lêkolîneran bibin li ser vê mijarê. Mirov dikare lorîyên Kurdî di çarçoveya zayenda cıvaki da çawa binirxîne? Me dît ku di lorîyên Kurdî da jin wekî bireserekê cih girtîye, wê erkên zayenda cıvaki dubare kirine. Herçend hilberîner û îcrakarên wan jin bixwe ne di lorîyan da ji ber dubarekirina nirxên pedersahîyê bi gelemperî dengê jinê yê xwemal nayê bihîstin. Dîsa jî jinê hewl daye di hişê zarokan da bîreka neteweyî ava bike.

ÖZ

Kürt folklorunda kadın ve folklor ilişkisi üzerine yapılan incelemelerin sayısı gittikçe artmaktadır. Bu çalışmalarda daha çok kadın temsili üzerinde durulmaktadır ve kadın birincil cinsiyet olarak romantize edilir. Bunlar arasında üzerine en az çalışma yapılan folklor türü ninnilerdir. Bizler de bu çalışmayla araştırmacıların dikkatlerini bu konuya çekmek istedik. Kürtçe ninnilerin toplumsal cinsiyet çerçevesinde nasıl değerlendirilebileceğini inceledik. Yapılan çalışmaların aksine Kürtçe ninnilerde kadının bir nesne olarak yer aldığını ve toplumsal cinsiyet rollerini tekrarladığını tespit ettik. Her ne kadar üreticisi ve icracısı kadınların kendisi olsa da çoğunlukla bu ninnilerde ataerkil değerlerin tekrar edilmesinden dolayı kadının kendine özgü sesi duyulmaz. Bununla birlikte onun, çocuklarının zihninde milli bir hafıza oluşturmak için çabaladığı görülür.

ABSTRACT

Studies on the relationship between women and folklore have been increasing in the Kurdish folklore. In these studies, more emphasis is placed on the representation of women and they are romanticized as the primary gender. Among these studies, lullabies are least studied folklore type. We wanted to draw the attention to this issue. We have examined how Kurdish lullabies can be evaluated within the framework of gender. We have found that women are included as an object and repeat gender roles in Kurdish lullabies. Although the producer and performer are women themselves, the unique voice of the woman is not heard mostly because of the repetition of patriarchal values. However, she strives to establish a national memory in the minds of children.

1. Destpêk

Mirov wexta jidayik dibin wekî keç yan jî kur tên dinyayê. Ev cudahî wekî zayend (İng. sex) tê binavkirin û heta mirinê em bi van taybetîyên xwe yên zayendî dijîn. Lewma zayend hêmaneka qethî û neguherbar e. Lê di zayendê da

taybetîyên fizîkî yên wekî kromozom (jin XX, mêr XY) û hormonan (jin; estrojen, mêr; testosteron) li gor anatomîya jin û mêran tê guhertin. Wate, wexta wekî zayend keç û kur ji dayik dibin bi van pîvanên bîyolojîk tên dinyayê. Piştî ew li gor bawerî, çand û rewşa civaka xwe dirûvekî digirin. Lewma ev guhertin jî wekî zayenda cıvaki (İng. gender) tê

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ilyascembeli@gmail.com

binavkirin. Civak li gor van zayendan û taybetîyên wan yênan cuda, jîyanekê li ser jin û mêran ferz dike. Bi girêdayî wê yekê li gor nêrîna giştî ya civakê divê jin wekî jinan, mêr jî wekî mêran di civakê da cihê xwe bigirin. Civak her zayendekê li gor taybetîyên wê perwerde dike û her yekî/ê erkeki cuda dideye. Jin li gor vê erka xwe tevgerên jinane, mêr jî yênan mêrane nîşan didin. Lewma zayenda civakî têgeheka çandî û civakî ye. Her zayend li gor hêvî û daxwazên civakê xwe dibîne û wisa jî diji (Muehlenhard û Peterson, 2011:796-797).

Wekî qadeka înterdîsîplîner zayenda civakî bûye mijara folklorê jî. Rola jinê wekî hilberîner, îcrakar û zarbêj di navbera folklorê û zayenda civakî da pêwendîyêkê ava dike. Xebatên di vî warî da di nav çarçoveya “Folklorê Jinan” da tînan nîrxandin. Di vê babetê da têkilîya di navbera Folklorê Jinan û egerên avakirina zayenda civakî tê destnîşankirin (Aça û yênan din, 2019:349). Armanca folklorê jinan (yan jî femînîzma ku têkildarî folklorê ye) jî têgihîştina jinê ya di kevneşopîya devkî da ye. Ka gelo jin çawa ve kevneşopîyê hildiberîne û wê bi kar tîne (Nenola, 2017:89). Binavkirina “Folklorê Jinan” nayê wê wateyê ku em bi tenê keresteyên folklorê yênan zarbêjên jin têbigihin. Mîrov dikare hêmanên kevneşopî û cureyên xwemal yênan jinan jî lê zêde bike. Di analîzkirina formên folklorê da pêdivî bi têgihîştina; hilberîn, neqilîkirin û daîmîyeta (Îng. sustainability) folklorê heye. Bo vê pêwendîyê jî divê em berê xwe bidin mijara zayendê (Yolcu, 2017:6). Folklor wê derfetê dide me ku em bi rêya van hêmanên navborî dengê jinê yê xwemal bibihîzin. Lê dîsa mirov nikare bibêje hemû keresteyên zarbêjên jin bi devê wan hatine gotin. Heta bi dîtina Lombardi-Satriani di folklorê da herî zêde nîrxên serdestan û mêran hatine gotin. Lewma gelek hêmanên Folklorê Jinan jî nîrxên li mêran hatine referêkirin vedibêje (Ya ku radigihîne Nenola, 91). Folklorîstên femînîst di nav çandên cuda da ketine pey lêkolîna şert û mercên jîyana jinan. Ji bo ku bigihin armanca xwe jî wan berê xwe da serpêhatîyên jinan bê ka jinan çawa bi rêya folklorê serpêhatîyên xwe vegotine. Bi vê yekê wan cure û qadên folklorê yênan ku ji aliyê folklorîstên mêr ve hatibûn piştguhkirin derxistin holê (Kousaleos, 2017:115). Di van cureyên folklorê da yênan pêşîyê tînan bîra mirov zêmar û lorî ne. Lewma hilberîner, îcrakar û veguhêzerên van her du cureyan bi temamî nebe jî jin in. Ev taybetî lorîyan jî cureyên di yênan folklorê cuda dike.

Di folklorê Kurdî da xebatên têkildarî zayenda civakî zêdetir di çarçoveya temsîla jinê da hatine kirin û di van xebatan da jin wekî kirdeyêkî hatîye nîşandan. Li gor lêkolînan me xebatên bi vî rengî li ser cureyên wekî dengbêjî (Çiftçi, 2014, Hêja, 2015; Borak, 2019) destan (Roder, 2019; Seyarî, 2019-2020,), stran, çîrok, çîrokbêjî, gotinên pêşîyan (Alakom, 2009; Ücar, 2019; Oncu, 2020) da hatine kirin. Di nav van xebatan da bi tenê xebatên A. Roder û Hêja'yê têkildarî zayenda civakî ne. Li gor lêkolîna me di folklorê Kurdî da rastûrasti li ser têkilîya lorîyan, zayenda civakî û jinan me tu xebat nedîtîn. Lewma ev lêkolîna me di vî warî da di nav nimûneyên ewil da cih digire û ev jî lêkolîna me girîng dike. Armanca vê lêkolîne ew e ku em lorîyanê Kurdî di çarçoveya zayenda civakî da wekî cureyeka xwemal ya jinan binirxînin. Têkildarî vê yekê em dê bersiva vê pirsê bidin; ka gelo di lorîyanê Kurdî da jin birastî bi dengê xwe yê jinane diaxivin yan jî nîrxên serdest û pederşahî yênan mêran(e) vedibêjin? Xebata me bi tenê li ser lorîyanê Kurmancîyê ye. Pêşîyê em dê wekî

cureyeka folklorê derbarê lorîyan da agahîyan bidin. Piştê jî li ser çend nimûneyên lorîyanê Kurdî em dê mijara zayenda civakî vekolin.

Wek me dîyar kir di folklorê Kurdî da yek ji cureyên herî kêr li ser xebat hatine kirin lorî ne. Li gor cureyên di yênan folklorê gelek kêr keresteyên lorîyanê Kurdî hatine berhevkirin. Sedemek vê jî ew e ku lorî wekî cureyên di yênan folklorê carinan di nav çîrok, destan hwd. da cih digire. Yan jî ew ji ber kêşeyên berhevkarîya lorîyanê pêk tê. Ji ber ku li gor cureyên di hewce ye ku berhevkar di vê cureyê da pîvana zayendê ji bîr neke û xwe bigihîne zarbêjên jin. Di mînakên lorîyanê ku me hilbijartine (Meretowar, 2017; Yildirimçakar, 2019, 2020) da jî bi gelemperî nehatîye dîyarkirin bê ka zarbêj jin e yan jî mêr e. Berhevkar û folklorîstên Kurdî di mijara rêbazên berhevkarîyê ya folklorê Kurdî da divê baldar bibin û di xebatên xwe da agahîyên derbarê zarbêjan –qet nebe zayenda wan- dîyar bikin. Di lêkolîna xwe da jî em dê nîrxandinên xwe yênan li ser lorîyanê di çarçoveya zayenda civakî da bikin. Lewma ev xal ji bo xebatên ku dê li ser folklorê Kurdî bînan kirin gelek girîng e. Jixwe armanca me jî vê xebatê –wekî me dîyar kir- nîrxandina lorîyanê wekî cureyêkî Folklorê Jinan e. Lewma divê em lêkolîna me wekî wêneyeka giştî ya lorîyanê Kurdî nêye nîrxandin.

2. Lorîyanê Kurdî û Zayenda Civakî

Dayîk ji bo razandin, sekankirin, leyîstin yan jî hezkirinê ji dergûşa xwe ra bi selîqa taybet bendan vedibêje. Ev cure helbest wekî lorî tê binavkirin. Di Zazakî da jê ra “lorîge”, di Soranî da jî jê ra “lalay” yan jî “laylayê” tê gotin. Lorî him bi kêşê him jî bi awayê serbest tînan gotin. Her wiha ew “hem selîqa giran, hem jî ya sivik tînan gotin” (Kaplan, 2015:14). Heke armanca dayîkê nivandina bebikê be ew “pêşî bi dengê berz dest pê dike, hêdî hêdî nizim dibe û bi razana zarokê/î bi dawî dibe” (Cihanferd, 2018:49). Ji bilî egerên me dîyar kirin, dayîk ji ber gelek sedeman cuda ji zaroka xwe ra lorîyanê dibêje lewma li ser gelek mijaran lorî hatine gotin. Di destpêk yan jî dûmayîka lorîyanê da carinan qotînan qalibî yênan wekî “lorî” yan jî “laylay” cih digirin. Herçend nehatibe destnîşankirin mirov dikare bibêje ku hema ji dayîkbûnê heta sê yan jî çar salîyê ji zarokan ra lorî tînan gotin.

2.1. Lorîyanê ji Kuran ra Hatine Gotin

Ji bo ku em lorîyanê li gorî zayendê binirxînin divê em pêşîyê li ser erkên (Îng. role) zayenda civakî çend agahîyan bidin. Ji ber ku her zayendek di civakê da xwedî erkên cuda ye. Yan jî her civak erkên cuda li ser zayendan ferz dike. Divê mêr xwedîyê erkên mêrane, jin jî xwedîyê yênan jinane bibe. Bi dîtina E.A. Rider erkên zayenda civakî ji jin û mêran ra nîşan dide ku ew ji aliyê çandî ve çawa tevbigerin. Lewma erkên zayenda civakî ji taybetî û tevgerên (Îng. behaviour) ku ji jin û mêran ra hatîye referêkirin pêk tê (Ragihîner Muehlenhard û Peterson, 2011:799). Hêmanên wekî fedakarî, nermayî, nazenîni, bindestîbûn, dilsojî bi jintîyê; maceraperestî, êrişkarî, berevanîti, serdestîbûn, veşartina hestan jî bi mîrtîyê tê referêkirin (Yüksel, 1999). Her wiha li gor van erkan jin divê karûbarên malê, çêkirina xwarinê, xwedankirin û mezinkirina zarokan bîne cih. Mêr jî divê li cihekî bixebite û bikare debara mala xwe bike.

Di lorîyanê Kurdî yênan ku ji bo kuran hatine gotin da jî em dibînin ku dayîk li gor van erkên zayenda civakî lorîyan

vedibêje. Di van cure lorîyan da keç ji kuran ra xizmetkarîyê dikin, her wiha “wezîfeya” xwe ya zayendî bi cih tînin:

Xwe qurban kim sê cara

Li bin sîya sê dara

Jê ra bînim sê yara

Yek a meşk û eyara

Yek a koz û lulînê

Yek nermika nivînê (Meretowar, 48).

Di nav kevneşopîyên civaka Kurd da bûkên nû dihên nav malê divêt li nik hemû kurên malê yên ji wê mezintir, tî û xezûre xwe neaxive, xwarinê nexwe, li nik wan ji zarokên xwe hez neke, hemû karên malê bike û ji malê dernekeve. Di jîyana rojane da jina ku ji kontrolkirina bûkê berpirsyar xesûya wê ye (Çağlayan, 2006:75). Di vê lorîya li jor da jî tê dîtîn ku dayîka kurikî ji alîyekê ve daxwaza bûkan dike da ku êdî ew jî bibe xesû û karên malê ji bûka xwe ra bihêle. Di vî cure têkilîyê da bûkên nû tînin malê pêrgî gelek zihmetîyên navborî dihên. Bi ser da jî mêr di dubendîyekê da her car bivê nevê alîgirê malbata xwe ye û ev jî bindestîya bûkê kûrtir dike. Di roja îroyîn da di nav Kurdan da herku diçe malbatên qelebalix cihê xwe ji malbatên biçûk ra dihêlin lewma mirov dikare bibêje ku ev têkilîya bûk û xesûyê ya di van lorîyan da îroyîn ji binî ve nebe jî hatîye guhertin.

Ha wer kin, wer kin, wer kin

Ser xanîyê kêkê wer kin

Ser xanîyê Ehmed wer kin

Ez çûm Ehmed raza bû

Berîvanê ber da pal da bû

Bineş nav çêleka bû

Gulîzerê derî dadabû

Berfîn xemla xwe dabû

Hebek rûnê wan hebû

Binê meşka me da bû

Ehmed kura mal der kin

Jina bi qurbana me kin (Yildirimçakar, 12).

Di vê lorîya li jor da jî em dibînin ku her daxwazên kurikî (Ehmed) ji alîyê jinekê ve tînin kirin. Heke em vê lorîyê şîrove bikin em dê bibînin ku Ehmed hêj xewê ranebûye. Piştî em hîn dibin ku Berîvan jî “di ber wî da” pal daye û ev paldayîn sedemê hişyarnebûna Ehmed hinek nîşan dide. Hemû jinên dî jî xizmeta wî dikin. Yek bi çêlekan ra eleqedar dibe, yekê derî dadaye ya din jî xemla xwe dike. Di dûmayîkê da jî em dibînin ku ev jin hemû ji Ehmed ra – bi awayekî mecazî- tînin qurbanîkirin. Di mijara karbesîya di nav malbatê da erkên jin û mêran li gor zayenda civakî hatine dîyarkirin. Paqîjîya malê, çêkirina xwarinê, mezinkirina zarokan wekî karên jinan hatine referekirin. Lê di rastîyê da ev wekî fitratî, mîzacî û xwezayî li ser jinê hatine ferzkirin û bi vî awayî hatîye şewandin (Bozok, 2018:109). Ne ku mêr nikare van karan bike yan jî ew ji xwezaya mêran dûr in. Lê di lorîyên jor da ev wekî karên jinan hatine nîşandan. Ev jî dîyar dike ku ev nimûneyên

lorîyan erkên zayenda civakî yên li jinan hatine referekirin veava dike û kuran jî ji van erkan cuda digire.

Di van cure lorîyan da bi gelemperî keç li dû kuran dikevin, carinan jî daxwaza maçekê ji wan dikin. Ev jî nîşan dide ku keç yan jî jin bi erkên xwe yên zayenda civakî li pişt kuran dihên:

Ber mala bi çûk e

Kurê min hê biçûk e

Qîzik hatîye ber derî

Dixwaze wî maçî ke (Meretowar, 60).

Heke em zayendê wekî sazîyeka civakî binirxînin ev lorî jî wekî nimûneyên ku di navenda wan da mêr hene dikarin bînin dîtîn. Lewma wekî di civakên pederşahî da tê dîtîn mêr bi rêya zayendê li ser jinan serdestîya xwe ava dike û jinan kontrol dike. Di van lorîyan da jî bi tenê daxwazên mêran yên zayendê tînin dîtîn, jin jî wekî kesên mecbûr bin van daxwazên mêran bînin cih hatine nîşandan. Girêdayî vî yekê bikaranînen wekî “nermika nivînê” jî jinan him biçûk û bêrûmet dike him jî wan wekî kesên mecbûr destnîşan dike. Her wiha ew zayendîyê (Îng. sexuality) mêran wekî serdestîyê ya jinan jî wekî stûxwarîyê û deyndariyê nîşan dide (Sakman, 2012). Ji ber vî yekê ye ku bi rêya van lorîyan hêj di destpêka jîyana xwe da kur di hişmendîya xwe da keçan wekî kesên ku kengî bixwaze pê ra razê û daxwazên xwe yên zayendîyê bîne cih, ava dike. Heke jin li hemberî vî daxwaza wî rabe wê demê mêr dê destdirêjîye bike. Lewma di van lorîyan da em dibînin ku nirxên zayenda civakî yên civakên pederşahîyê hatine dubarekirin.

Di lorîyên ji kuran ra hatine gotin da carinan peyva pêşîyê bi “kur” yan jî “kurêm” dest pê dike. Ev yek wekî kirpandina (Îng. emphasis) peyva “kur” dikare bê şîrovekirin:

Lo lo kuro tu kur î

Werdeka'j golê firî

Sîngê qîzka zozanî

Kuro mij' te ra kirî (Yildirimçakar, 8).

Di vê lorîya jor da em dibînin ku dayîk wekî jin bi hişmendî û zimanekî mêrane laşê jinan wekî metayeka kirîn û firotinê rave dike û wê ji mîrekî ra dikire. Ev jî nîşan dide ku jin bi vegotîneka mêrane dibe sedemê veavakirina erkên zayenda civakî. Jin her wiha bi rêya metaforan nirxên mêrane bilind dike.

Kurêm' kurê Kurda ye

Kurêm' simbêl badaye

Keçka desgirtî berdaye

Hêvya kurê mi maye (Yildirimçakar, 8).

“Simbel badan” wekî metaforeka mêrane him tê wateya mîrxasîyê him jî mirov vî yekê wekî tolazîyê jî dikare binirxîne. Her zarok li ber dilê dayîka xwe ezîz e lewma gelo mirov dikare vî qedirbilindîya dayîk dide kurikî wekî hestên dayîkê yên jidil binirxîne? Dibe wisa be lê dîsa jî ew kurikên bi vê lorîyê mezin dibin dibe ku keçikan wekî kesên bêvîn û wexta kurikên çeleng dibînin destgirtîyên xwe ji bîr dikin bibîne. Wate, herçend armanca dayîkê ev nebe jî di dûmayîkê da zarokên ku ew mezin dikin dibin

mêrên zayendparêz. Ji bilî zayenda civakî di vê lorîyê da kirpandina “Kurêm kurê Kurda ye” jî nîşan dide ku dayîka Kurd bi xwe serbilind e ku kurekî Kurd anîye dinyayê. E. A. de la Bretéque çend nimûneyên lorîyên ku ji dayîkên Kurd yên ji Kurdistanê koç kirine Stenbolê berhev kirine. Bi dîtina wê ev lorî hişmendîya ewil ya zimanî û netewperwerîyê dide zarokan. Her wiha bi rêya van lorîyan di hişê zarokan da li ser takekes, gund, malbat, xizm û herî dawîyê jî Kurdistanê bîrek (Îng. memory) tê avakirin. Lewma Bretéque wekî cureyekê van lorîyan wekî “çavkanîyên devkî yên bîrê” dinirxîne. Dibêje ku ev lorî; çirok û bîra netewan, yên ku ji alîyê serdestan ve dixwaze bê tunekirin, diparêze (Bilal û Bretéque, 2013:137). Em dikarin vê lorîya li jor di vê çarçoveya fikrên Bretéque’yê binirxînin û bibêjin, wekî gelek cureyên dî yên folklorê Kurdî lorîyên Kurdî jî ji bilî armancên xwe yên sereke xwedî taybetmendîyên dî yên zimanî û neteweyî ne.

Di hinek lorîyan da em dibînin ku wexta dayîk lorîyan dibêje li ser navê kurê xwe diaxive û ji keçikan daxwaza têkilîya zayendî dike:

Lo lo kuro loliyo

Dawî deling paqijo

Neçîrvano kewkujo

Daykê naçime zila

Berbenî ketne mila

Berbenîka Hertošî

Tê’l serê qere poşî

Zer memika nafiroşî

Bifiroşî bikirçî me

Nafiroşî alincî me (Yildirimçakar, 10).

Heke em di navbera nêçîr, goştwarin, destdanîna li ser laşê jinê û mêranîyê da tekilîyekê girê bidin divêt em serî li fikrên Carol J. Adams bidin. Bi dîtina wê civakên goştxwer (Îng. meat-eating) bi vê bijartinên xwe ya xwarinê nasnameyeka mêrane bi dest dixin. Lewma ji alîyê aborî ve goşt kûtaleka giranbiha ye. Ew kesên vê kûtalê kontrol dikin dibin xwedîyê hêzê jî. Goşt di çanda Rojava da demeka dirêj wekî metaforeka zextên li ser jinan hatîye kirin tê bikaranîn. Lewma di navbera pedersahîyê û goştwarinê têkilîyek heye Bi dîtina me mirov dikare vê tesbîtê li gor civakên Rojhilatî jî şîrove bike û bibêje ku ev taybetî di van civatan da jî tê dîtin. Li gor Carol J. Adams yek ji hêmanên girîng yên avakirina mêranîyê, zeftkirina laşên yên din in. Goştwarin jî beşeka girîng ya vê pêvajoyê ye (Adams, 2020:112). Di vê lorîya jor da jî em dibînin nêçîrvanî wekî erkeki zayenda civakî li mêran hatîye referekirin. Li gor vê yekê wexta mêr nêçîrê dike, ji alîyê ve mêranîya xwe jî dipeyîtine. Bi ser da bazara “zer memikan” jî dike lê di rastîyê da ev ji danûstantinê zêdetir bi zorîyê bi dest xistine. Lewma kurik wekî dest deyne li ser nêçîra xwe, keçikê û laşê wê jî bi zefî dike. Gelo mirov dikare van lorîyan di çarçoveya mezinkirina zarokan û nirxên civakî da çawa binirxîne? Her kurikê ku bi van

lorîyan mezin dibin dibe ku keçikan û laşê wan wekî hêmaneka “bi zorîyê bidestxistin”ê hîn bibe. Bi dîtina me ev yek dibe ku li ser jinan rê li ber tundîya zayendî jî veke. Jixwe “di nîşangeha kujeran û kesên destdirêjîyê li zarokan, jinan dikin da her car ajal jî hebûne” (Adams, 106). Dîsa di beşa dûmayîkê ya lorîyê da wexta kurik ji keçikê daxwaza zermemikan dike jê ra dibêje heke tu bifiroşî ez “bikirçî” me lê heke nefiroşî “alincî” me. Li vir “alinc” wekî metaforekê hatîye bi kar anîn. Dema ku heywan têr in, bes ji bo ku zêdetir biçêrin derdikevin çêreyê. Ji vê yekê ra alinc tê gotin. Wate, heke tu nefiroşî ez dişêm alincek ji te bigirim. Yan jî tu bi temamî nebî ya min jî ez dê te ji bo kêfê hema carekê “alincek” hez û zewqê bigirim

Mihemed dîn e, xu’ dhejîne

Diçe pêşya mêra, mêra d’kuje

Heyfa vedke serya tîne

Li ber kalkê xu datîne

Mihemed lêv da şor e

Poz da kir e

Eyba wî pir e

Xwedê şikur

Dîsa kur e (Yildirimçakar, 10).

Mihemed beg e

Hesp i çek e

Navê hespa wî Olçek e

Navê jina wî Werdek e

Çûye zozana parî veke

Mihemed rabû êl bela bû

Xalî’l serê me gundya bû (Yildirimçakar, 11).

Di lorîya pêşîyê da “dînbûn” wekî alîkarîya lehengîya kurikî (Mihemed) bi awayekî erênî hatîye bikarînan. Lehengî bi mêrkuştinê, serjêkirin û heyfildanê hatîye ravekirin. Ev kirinên “hovane” hemû ji bo ku kurik lehengî yan jî mêranîya xwe nîşanî kalikê xwe bide tîn kirin. Dayîk bi xwe jî qebûl dike ku eybên kurê wî pir in lê dîsa jî ji Xwedê şikur dike ku zarokê wî dîsa kur e yan jî ne keç e. Di lorîya duyemîn da jî êdî kurik mêranîya xwe peyîtandîye û ew bûye Beg, xwedan hesp û çek e, di nav êla xwe da zozanan parve dike. Her wiha binavkirina jinê wekî “Werdek”ê bi hişmendîyeka mêrane ra têkildar e.

Kuro kuranyê neke

Pê’l selê kanyê neke

Qîza meta xu bîr meke

Qesta mîya pîr neke (Yildirimçakar, 8)

Di lorîya jor da jî wekî taybetîyeka kevneşopîya civaka Kurdan behsa mijara zewaca kesên ji malbatê yan jî nav “êlê” tê kirin. Dayîk di biryara bijartina jinê da şîretan li kurê xwe dike bê ka ew divê bi kê ra bizewice. Di mijara zewacê da belku biqasî biryara kurikî belku jê jî zêdetir em bandora dayîkê dibînin. Wekî berîya niha jî me dîyar kir di kevneşopîya civaka Kurd da çawa ku kurik dizewice dayîk

jî dibe xwedan bûk. Lewma kurik gelek caran nikare daxwaza dayîkê yan jî malbata xwe biavêje piştguhê xwe. Dîsa li vir wexta dayîk ji kurê xwe ra dibêjê “qesta mîya pîr neke” tê wê wateyê ku zewaca ligel jineka pîr yan jî jixwe mezintir ra wekî tiştêkî şerm jî tê nixandin.

2.2. Lorîyên ji Keçan ra Hatine Gotin

Di van cure lorîyan da zêdetir behsa pêvajoya zewaca keçikê tê kirin. Dayîk ji keça xwe ra dibêje ka ew dê keça xwe bide kê nade kê:

Piçûçikê piçûçik

Hirmîya sor a bidûçik

Xal xezûr e jin piçûçik (Meretowar, 50).

Xwe bi qurbana te bikim

Ce û genim tev bikim

Li aşê Nebo hel bikim

Pê daweta te û apê te bikim (Meretowar, 53).

Gewr û boz û li hewa

Zêr û zer û li dawa

Xala xwest apa neda (Meretowar, 67).

Di van lorîyan da xala balkêş zewaca kesên ji nav malbatê û endamên malbatê ye. Gelo çima dayîk bi taybetî dixwaze keça xwe bide yekî ji malbatê? Sedemên vê yê aborî û civakî hene. Di nav Kurdan da wekî kevneşopîyekê ev cure zewac dihê dîtin. Lewma zewaca keçan ligel kurên ji nav malbatê wekî mafekî ciwanên ji wê malbatê dihat dîtin. Li gor taybetîyên Kurdan yê civakî, li hember pevçûnên di navbera eşiran da ew cure zewac têkilîyên navmalbatî bihêztir, mijara qelenî jî hêsantir dike. Wekî mînak heke keça xwe bide yekî nêz (herçend ku di nav Kurdan da keç ji mîrata malbatê bepar bên hiştin jî) ji aliyê aborî ve ew dê mîrateya xwe ligel yê bîyanî parve nekin. (Minorsky û yê din, 2004:130)

Qurbanê lê sosinê

Bûka mala mezinê

Xalê biçûk kir gazinê

Xalê mezin go bûka minê

Lê lê rindê rinda dinê

Siwar û peya tev hatinê

Em ê bidin bi sîrê xelkê

Bi edeta dinê

Lê lê rindê rindikê

Nadim siwarê ordeke

Wî te bikim bêdêlîya kekê

Nakim gerewa yekê (Meretowar, 76).

Wekî di jor da jî dihê dîtin mînakeka dî ya di van lorîyan da zewaca bi “berdêlî” (Di Soranî da “jin be jine”) ye. Di vê cure zewacê da du malbat ji hev keçan “digirin” û qelenî ji

hev nastînin. Di carekê da ji du malbatan zewaca çar kesan heke mirov him ji alfyê kuran him jî ji alfyê keçan jî binirxîne dikare bibêje dilê van her çar kesan ji vê zewacê qayîl nebe jî ji ber kevneşopî û çanda civaka xwe nikarin vê yekê nepejirînin.

Yek ji armanca sereke ya dayîkê ew e ku bextê keça wê vekirî be, nekeve nav muşkîleyên aborî. Lewma divêt ew mîrekî dewlemend ji keça xwe ra bibîne:

Ez qîza xwe nadim gend û menda

Ez ê bidim dewlemenda

Bira jê ra bînin

Û bazinê zenda (Meretowar, 72).

Reşê tu reşa dinê

Xelq ê bê em nadinê

Dihêlin saleka dinê

Qîza xwe nadim malmezina dewlemenda

Ez ê bidim feqîra feqîr çi cindî ne

Şeveqê heta êvarê li kuça rûniştî ne (Meretowar, 74).

Di zewacê da yek ji nişaneyê dewlemendîya zava ew e ku çiqas zêr ji bûkê ra aniye. Lewma dayîk doza “bazinê zenda” dike. Di lorîya duyemîn da ji herçend ku tê gotin ew ê keça xwe bidin feqîran ya rastî henek li wan tê kirin ku feqîr şeveqê heta êvarê li kuçan rûdinin.

Wekî mijara dayîkên hêvîyê ji bûkên xwe dikin ku ew bên jê ra alîkarîya malê bikin dayîk heman daxwaza ji keçên xwe jî dikin. Dayîk hêj keçên wan bebik in wan ji bo karên malê amade dike û ji wan ra dibêje bê ka ew dê çawa ji bin van karan rabe:

Lê henûnê nermikê

Hilîn milan şerbike

Av li malê nemaye

Rabe here kanikê (Meretowar, 73).

Dîya te zehf gune ye

Çavê wê tim li te ye

Divê tu mezin bibî

Ew li hêvîya te ye (Meretowar, 96).

Di van mînakên jor da dihê dîtin ku dayîk keçên xwe li gor erkên zayenda civakî mezin dike. Keçik jî him bi van lorîyan him jî wexta dayîka xwe dibîne ku van karan dike, dayîkê di hişê xwe da wekî modelekê bi cih dike. Ji xwe ra dibêje ku ew karên malê ji alfyê bavê min nayê kirin, bi tenê dêya min dikare van karan bike. Jixwe civak jî ji keçan vê yekê dixwaze. Lewma li gorî zayenda civakî karê mezinkirina zarokan, hînkirina norm û erkên civakî di bin berpirsariya dayîkê da ye.

Di lorîyan da carinan ji kurikan zêdetir qedrê keçikan tê girtin. Dayîkên ku nebûne xwedan kur, bo ku ji wan ra neyê gotin “te kur dixwest, vaye ew jî keç e” yan jî ji bo berterefkirina zordestîya civakî dibe ku xwe mecbûr hîs

dikin hezkirineka zêde li hember keçên xwe nişan bidin. Yan jî vegotina van cure lorîyan, çawa di lorîya jêr da jî dihê dîtin, ji hestên dayîkê, hezkirina wê ya jidil be. Xwedanbûna kurekî ji bo dayîkekî gelek girîng e. Heke ew kurekî neyne dinê ew wekî jinekî bêqîmet dihê dîtin û dayîk bi tu awayî nikare li mêrê xwe, xesûya xwe hwd. bide qebûlîkirin:

Xwedêyo alimê siran

Keça mi sedef e li nav duran

Keça xwe nadim bi hezar kuran (Meretowar, 83).

Di lêkolîna xwe da kê mînakên lorîyan me dîtin ku kur li dû keçikekê diçin. Yek ji wan jî ev lorîya li jêr e. Di vê lorîyê da, çawa ku me berîya niha di mînaka lorîyên li ser kuran da hatine gotin jî dît, keçik peşîyê bi Kurdbûna wê hatîye nişandan. Ev jî dîyar dike ku bi rêya lorîyan avakirina bîra netewî di mînakên li ser lorîyên keçan hatine gotin da jî dihê dîtin:

Keçam keça Kurda ye

Keç delala dila ye

Keçam' biskê xu badaye

Xorta desgirtî berdaye

Hêvya keça mi maye (Yildirimçakar, 9).

3. Encam

Di van lorîyan da me dît ku zêdetir nimûneyên jîyana gundan, têkilîyên Kurdan yên eşîrkî û kevneşopîyên wan hatine vegotin. Girêdayî ve yekê nixandina naveroka wan jî tê guhertin. Lewma wekî me di destpêkê da jî dîyar kir ev lêkolîna me jî ne ji bo hemû lorîyên Kurdî lê bi tenê li ser mînakên ku me bijartine divê bê şîrovekirin. Herçend ku berhevkirina lorîyan zêde bibe û em xwe bigihînin zêdetir keresteyên ve cureyê dê hêsantir bibe ku em çarçoveyeka giştî ya mijara zayenda civakî û lorîyên Kurdî derxînin holê. Dîsa jî em dikarin bibêjin ku bi vê lêkolîna xwe em ghiştin çend xalên sereke yên ve babetê. Di lêkolîna xwe da me dît ku lorîyên Kurdî li ser kuran û keçan hatine gotin. Ev lorî ji alîyê dayîkê ve bi vegotineka mêrane ji nû ve hilberîna erkên zayenda civakî dike ji alîyê di ve ew wekî bîhîstin û ragihandina dengê dayîkê yê jinane dikare bê şîrovekirin.

Di lorîyên ji kuran ra hatine gotin da dayîk bi riwangeha mêrane li bûyeran rave dike û navenda van lorîyan da mêr, mêranî, erkên mêran yên zayenda civakî cih digirin. Di van lorîyan da hemû kirinên aktîv jî bi mêran yên pasîf jî bi alîyê jinan hatine referêkirin lewma mêr serdest, jin jî bîndest in. Wekî tu xwestekên jinan tune be bi tenê behsa xwestekên mêran tê kirin. Bi ziman û hişmendîyê mêrane laşê jinê wekî metayeka danûstandinê hatîye şîrovekirin û qedîrdayîna nixê pederşahiye hatîye dubarekirin. Kur bi rêya zayendîyê û xwînrîjandinê dixwaze mêranîya xwe dipeyîtîne û xwe li civakê bide qebûlîkirin. Lewma ew hebûn û mêranîya xwe li ser jinê û laşê wê ava dike. Kurik bi van lorîyan hîn dibe ku jin zayenda bêîrade ye, ew kengî bixwaze dikare wê û laşê wê bidest bixe. Lewma ev kurên bi van lorîyan mezin dibin siberojê dikare tundîyê li jinan bike.

Di lorîyên ji keçan ra hatine gotin da em dibînin ku dayîk dixwaze xwe ji zordariya mêran xelas bike. Lewma em li

hêvî, daxwaz û tirsên dayîkê dibînin. Lê dîsa jî wexta ew di mijara zewacê da bi zimanekî jinane û hestîyar hişyarîyan li keça xwe dike em dibînin ku wê nekarîye xwe ji vê zordariyê xelas bike. Ji ber ku ew li gor normên zayenda civakî ji keça xwe ra dibêje bê ka divê ew ligel kê bizewice. Ne ku biryara zewacê ji keça xwe ra bihêle. Her wiha ew keça xwe li gor erkên zayenda civakî mezin dike, wê hînî karên malê dike. Keçikên bi van lorîyan mezin dibin jî siberojê dibe ku derbarê jîyana ji derveyî malê tu tiştî nezane, jixwe bawer nebe, li ser jîyana xwe nekare tu biryaran bide.

Ligel xalên me destnişan kirin lorîyên li ser kur û keçan xwedîyê taybetîyeka hevpar in jî. Dayîk bi rêya van lorîyan bîreka kolektîf ava dike. Ev bîr gelemperî li ser Kurdbûnê ye û tê da gelek nixê civaka Kurd cih digirin. Lewma ev lorî nimûneyên ewil in ku ji pitik yan jî zarokan ra behsa neteweya wan dike, Kurdbûnê wekî nixê mezin hînî wan dike.

Çavkanî

Aça, M., Yolcu, M. Ali & Aça, M. (2019). *Kadın Folkloru (Statü ve Famaj)*. İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.

Adams, Carol J. (2020). *Etin Cinsel Poetikası (Feminist-Vejeteryan Eleştirel Kuram)*. (G. Tezcan & M.E. Boyacıoğlu, Çev.). (5. Baskı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Alakom, R. (2013). *Di Folklorê Kurdî De Serdestîyêke Jinan*. (Çapa duyem) Avesta: Stenbol

Borak, M. (2019). Dengbêjî û rista jina Kurd di nava civaka Kurd da. *Folklorê Me*, (1), 105-114.

Bozok, M. (2018). Toplumsal cinsiyet ve aile. N. Oktik & H. Ü. Reşitoğlu (Ed.), *Aileyi Anlamak (Disiplinlerarası Yaklaşım)* içinde (ss.101-114). Ankara: Nobel Akademik Yayınları.

Çağlayan, H. (2006). *Feminist Perspektiften Kürt Kadını Kimliğini Üzerine Niteliksel Bir Araştırma*. (Yayımlanmış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Çifçi, T. (2017). *Di Kilamên Evînê Yên Dengbêjan De Temaya Jinê*. (Çapa duyemîn). Stenbol: Weşanên Nûbihar.

Ezgi, S. (2012). Cinsel şiddet: ataerkil cinsellik anlayışının bir ürünü. *Pivolka*, (23), 5-7.

Hêja (2015). Hegemonyaya bavkanî jî dişikê: mîkro-têkoşîn û mîkro-şoreşa dengbêja jin. *Zarema (Rexne û Teorî)*, (4), 38-49.

Jiyar C. (2018). *Cawîdaniyek di bêdengiyê de (Lorîyên dayîkên Kurd)*. Diyarbekir: Weşanên J&J.

Kaplan, Y. (2015). *Kaniya Stranan (Narînk, Serê Zava, Şeşbendî, Dilok)*. Stenbol: Weşanên Nûbihar.

Kousaleos, N. (2017). Feminist theory and folklore (Feminist teori ve folklor). M. A. Yolcu (Ed.), *Kadın Folkloru Kuram Ve Yöntem Üzerine Yazılar* içinde (s.115-138), (A. B. Töret, Çev.). Konya: Kömen Yayınları.

- L. Muehlenhard, C. & Peterson, Z. D. (2011). Distinguishing between sex and gender: history, current conceptualizations and implications. *Sex Roles*, (64), 791–803.
- M, Bilal & Bretéque, E. Amy de la. (2013). The oror and the lori Armenian and Kurdish lullabies in present day Istanbul. C. Allison, & P.G. Kreyenbroek (Ed.), *Remembering The Past in Iranian Societies* içinde (s.125-139). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Meretowar, A. (2017). *Lorî. (Berhevkar)*. Diyarbekir Weşanên Wardoz. Minorsky, V. & Bois, Th. & Mac Kenzie, D.N. (2004). *Kürtler ve Kürdistan*. (K. Fıratlı, Çev.) (2. Baskı). İstanbul: Doz Yayınları.
- Nenola, A. (2017). Gender, culture and folklore (Toplumsal cinsiyet, kültür ve folklor). M. A. Yolcu (Ed.), *Kadın Folkloru Kuram ve Yöntem Üzerine Yazılar* içinde (s.85-113). (M. Çeribaş, Çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Oncu, M. (2020). *Di Gotinên Pêşîyan De Jin*. Wan: Weşanên Sîtav.
- Roder, A. (2019). *Li Gorî Teoriya Queer û Femînîzmê Zayenda Civakî Di Destana Memê Alan De*. (Teza neçapkirî ya masterê). Zanîngeha Mardin Artukluyê, Mardin.
- Seyarî, A. (2019-2020). Rola jinê di destanên Kurdî yê epîk de. *Folklor Me*, (4), 68-78.
- Ücar, H. (2019). *Di çîrok û stranên gelêrî yê Colemanê de nasnameya jin*. (Teza neçapkirî ya masterê). Zanîngeha Van Yüzüncü Yıl, Van.
- Yıldırımçakar, M. (2019/2020). Lorîyên Qelqelîyê-I. *Folklor Me*, (4), 6-9.
- _____, (2020). Lorîyên Qelqelîyê-II. *Folklor Me*, (5), 9-12.
- Yolcu, M. Ali. (2017). Giriş: kadın folkloru üzerine. M. A. Yolcu (Ed.), *Kadın Folkloru Kuram ve Yöntem Üzerine Yazılar* içinde (s. 1-16). Konya: Kömen Yayınları.
- Yüksel, N. Aysun. (1999). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye'deki toplumsal cinsiyet kalıplarının televizyon dizilerindeki yansımaları. *Kurgu Dergisi*, (16), 67-81.

Extended Abstract

Society determines various roles to children born as a boy or a girl according to their gender characteristics. The society trains them in these roles and assign different tasks to each. Accordingly, women should behave feminine and men should behave masculine. This situation is defined as gender and gender refers to a cultural and social concept. As an interdisciplinary field, gender has also been the subject of folklore. These works are also called "Women's Folklore" and are related to how the woman produces and uses the oral tradition. For this reason, it is claimed that the unique voice of women can be heard thanks to folklore. There is a general acceptance within the folklore types that the lament and lullaby are produced by women. It can be said that the producers, performers and transmitters of these genres are mostly women. Studies related to gender are limited to epic, folk songs, proverbs, stories, dengbêjî (poet) in Kurdish folklore. Our study, directly related to lullabies, is one of the first examples in this field, therefore it is important. In this study, we examined the issue of gender based on lullaby samples compiled from the Kurmanji dialect of Kurdish. Thus, we discussed how much the unique voices of women are heard in Kurdish lullabies. The fact that lullabies have been compiled less than other folklore types has limited our work. Lack of information on the gender of the source person in the studies carried out also increased the difficulty in this matter. For this reason, this study should not be seen as a general picture that reflects the relationship of Kurdish lullabies with gender.

In our study, we examined Kurdish lullabies under two titles, sung for boys and girls. In lullabies sung for boys, girls serve as servants and fulfill their sexual duties. In lullabies sung for men, women are bought for men like a commodity bought and sold. While these masculine values are glorified through metaphors, feminine values are underestimated or ignored. Masculinity is defined over the examples of hunting, carnivity and "capturing" the female body. Therefore, women are also seen as a sexual object. In the traditional Kurdish society, it was considered unpleasant for women who came to crowded families to

speak, eat, and love their children in the presence of all male members of the family. The mother-in-law is responsible for the bride to comply with these rules. In lullabies, the mother tells the boy to grow up and get married as soon as possible and the bride to take home chores from her. The mother recommends that her son marry one of his close relatives in accordance with traditional consanguineous marriages. In lullabies sung for girls, it is mostly told who the mother will marry off her daughter. As with lullabies for boys, the mother wants her daughter to marry one of her relatives. The common explanation of marriages in the form of not giving girls to foreigners is also related to the inheritance not to be broken, the conflict between families or tribes or the end of quarrels. However, the mother wants to marry off her daughter to the son of a wealthy family so that she will not have financial difficulties. In addition, in lullabies, the mother tells her daughter to grow up and help her with household chores. In lullabies sung for both girls and boys, mothers strive for their children to have a Kurdish awareness and to establish their national, family and social memories. This is seen as a striking feature of Kurdish lullabies.

As a result, it is seen that mothers have a masculine perspective in lullabies sung for men. For this reason; men, masculinity and masculine gender roles, are at the center of these lullabies. All active situations were attributed to men, and passive states to women. Women are described as having no desires or thoughts of their own, and only men's wishes are mentioned. Men listening to these lullabies are likely to see women as voluntary objects that can take over their bodies whenever they want. In lullabies sung for girls, it is seen that mothers strive for their daughters' fate not to be like their own. In this kind of lullabies we see the hopes, desires and fears of mothers. However, it is understood that the mother reproduces the gender roles attributed to women, such as with whom her daughter will marry off or learn about housework. It is possible that girls who grow up listening to these lullabies do not know anything about life outside and cannot make their own decisions in their later life.